

Et Mozartportræt i Danmark

Løsningen på en gåde

Af forskningsbibliotekar, cand.phil. Inger Sørensen

Som en udløber af Det kongelige Biblioteks udstilling „Mozart 1791-1991“, der vistes 6. december 1991-14. marts 1992 har redaktøren, forskningsbibliotekar Inger Sørensen, Danmarks Pædagogiske Bibliotek, identificeret det portræt af W.A. Mozart, der har været forlæggert for Edvard Lehmanns kendte litografi, der befinder sig i Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling. Portrættet har hidtil ikke kunnet spores, men er nu genfundet i privateje i Danmark. Det udstilles sammen med andre Mozartiana i bibliotekets forhal fra d. 18. marts til d. 25. april 1993.

Mozart flytter til Wien

Da Wolfgang Amadé Mozart i forsommeren 1781 tog sit livs beslutning og slog sig ned i Wien, efter at han med et velplaceret spark havde forladt ærkebiskoppen af Salzburgs tjeneste, måtte han skyndsomt se sig om efter et nyt logi. Det faldt ham imidlertid ikke svært, for i Wien havde han genset familien Weber, som han allerede havde lært at kende i Mannheim i efteråret 1777. Dengang havde familien bestået af Fridolin Weber, der bl.a. ernærede sig som kopist og havde skrevet stemmer ud til nogle af Mozarts værker, hans kone Cäcilie, og de fire sangbegavede, ugifte døtre Aloysia, Josepha, Constanze og Sophie. Mozart havde forelsket sig hovedkulds i den da femten-sekstenårige Aloysia, men da han på tilbagevejen genså hende i München, hvortil familien var flyttet af hensyn til hendes karriere som sangerinde, afviste hun ham køligt, så han måtte vende hjem til Salzburg med et knust hjerte.

Da Mozart i juni 1781 blev pensionær hos Madam Weber i huset „Zum Auge Gottes“ på Petersplatz i Wien var situationen en anden, for familien var nu skrumpet ind til fire. Familiens mandlige overhoved var død, og Aloysia, der nu var primadonna på hofoperaen i Wien, havde „kastet sig om halsen på

en komediant og giftet sig med ham“, som Mozart skriver hjem til sin fader med slet skjult bitterhed i juni 1781. Denne „komediant“ var hans vordende svoger, hofskuespilleren Joseph Lange, hvem vi kan takke for et af de mest vellignende portrætter af Mozart.

Svogeren Joseph Lange

Lange var født i Würzburg i 1751, hvor han havde fået en omhyggelig opdragelse sammen med sin et år ældre bror Michael. Han havde tidligt vist talent for at tegne og havde fra barnsben brugt alle sine lommepege til farver, så han kunne male officererne i det franske korps, der var udstationeret i Würzburg. Langes far bestemte derfor, at hans søn skulle i lære hos portræt- og historiemaleren Schleyer samtidig med, at han gik i jesuitergymnasiet. Gymnasieuddannelsen blev dog aldrig gjort færdig, for i 1763 døde faderen, og mens den ældste bror besluttede at rejse til Wien for at prøve lykken der, kom Joseph i huset hos en rig slægtning, kansler Reibelt, der sørgede for, at undervisningen hos Schleyer fortsatte.

Men endnu en gang kom døden på tværs. Kun to år senere døde også Reibelt, og i en alder af seksten år måtte Joseph Lange nu klare sig selv. Derfor besluttede han sig for at rejse til Wien, hvor broderen havde fået stilling som sekretær hos Staatsrat Egid von Borié, der også sørgede for, at Joseph fik et job som malersvend. Det blev dog ikke som maler, at Joseph Lange skulle komme til at tjene til livets opretholdelse. Da von Borié blev forflyttet til Regensburg, tog hans ven Joseph von Sonnenfels sig af de to faderløse drenge og underviste dem i retorik, mimik og gestik og sørgede for, at de fik engagementer ved forskellige teatre i Wien. Broderen Michael døde imidlertid allerede i 1771, men Joseph gjorde hurtigt karriere og udviklede sig til den førende heltefremstiller på Burgtheater. Her spillede han Shakespeares store skikkelser som Romeo, Othello og Hamlet og også bl.a. Schillers Fiesco. Lange var også højt værdsat af Kejser Joseph II, der flere gange modtog ham i audiens, så det var bestemt ikke nogen helt almindelig „komediant“, der i 1779 lærte hofoperaens nye stjerne, Aloysia Weber at kende. Lange var på det tidspunkt enkemand med tre små børn, og da han gjorde Aloysia gravid, var Madam Weber ikke sen til udnytte situationen, så han måtte love at udbetale en årlig pension til sin vordende svigermor samt betale en net sum, førend han fik lov til at hjemføre sin brud.

Constanze Mozart, f. Weber (1762-1842).
Oliemaleri af Joseph Lange.

Et lignende spil drev Cäcilie Weber sammen med døtrenes formynder Thorwarth i 1782, da hun ønskede at afsætte en anden af sine døtre, Constanze, til sin logerende Mozart. Også han måtte skrive under på, at opfylde visse økonomiske forpligtelser, inden han kunne føre sin Constanze til alteret i Stephansdomen den 4. august 1782.

Til trods for, at Mozart nedladende havde kaldt Lange en komediant, og Aloysia senere hævdede, at Wolfgang aldrig havde ophørt med at elske hende, synes de to ægtepar at have levet i bedste forståelse. Ikke alene skrev Mozart stadig arier til Aloysia og optrådte sammen med hende, men de fire sås også en del privat. Således afholdt Wolfgang og Constanze i januar 1783 et karneval i deres lejlighed i Wipplingerstrasse, hvor Aloysia og Lange var blandt gæsterne, og to måneder senere opførte de i en pause i et maskebal i Redoutensaal kejserslottet Hofburg en lille pantomime med musik af Mozart, hvor Joseph Lange var Pierrot, Aloysia Columbine og Mozart Harlekin. Også en af tidens andre store komponister, Gluck, inviterede de to ægtepar til middag efter en koncert i Burgtheater, og endog fra en dansk kilde har man vidnesbyrd om kontakten mellem de to svogre, idet det var Joseph Lange, der i 1788 introducerede sine danske kolleger, Michael Rosing og Joachim Daniel Preisler til sin berømte svoger, der på det tidspunkt boede i Währingerstrasse.

Lange portrætterer Constanze og Wolfgang

Men til trods for sin succes som skuespiller, havde Lange ikke helt lagt sin oprindelige lidenskab, maleriet, på hylden. I løbet af de ti år, Mozart og Constanze nåede at være gift, malede Lange deres portrætter flere gange - hvor mange gange og hvornår, har forskerne stridt om i mange år. Allerede den 3. april 1783 skriver Mozart til sin far: „desuden følger de to portrætter - jeg håber De vil være tilfreds med dem; jeg synes de begge ligner udmærket, og alle der har set dem er af samme opfattelse.“ Disse portrætter synes at være gået tabt, mens selv om Mozart ikke nævner noget om, hvem der har malet dem, synes alle at tage for givet, at det drejer sig om værker af Joseph Lange, og at de på en eller anden måde skulle have forbindelse til de to bevarede oliemalerier af henholdsvis Mozart og Constanze. Det synes dog på ingen måde at være en selvfølge. Oliemaleriet af Constanze, som sønnen Carl forærede sin ven, den tjekkiske komponist og dirigent Venceslav Zaverter, hvis efterkommere gav det til universitetet i Glasgow, bærer en påtegning om, at billedet forestiller Constanze, mens hun stadig hed Weber, d. v. s. førend hun blev gift med Mozart og følgelig skulle være malet før august 1782.

Det berømte oliemaleri af Mozart, som Lange aldrig gjorde færdigt, har Mozartforskere henført til snart sagt et hvilket som helst år mellem 1782 og 1791 ud fra forskellige teorier. I „Mozart und seine Welt in zeitgenössischen Bildern“, der blev udgivet som led i Neue Mozart Ausgabe af Otto Erich Deutsch i 1961, argumenteres der for, at billedet skulle stamme fra vinteren 1782/83, fordi Mozart som nævnt i det ovenfor citerede brev skulle have sendt en mindre version til sin far i april 1783, men det er rent gætværk al den stund, at der ikke er nogen som helst dokumentation for en sammenhæng mellem de to malerier, og Mozart ikke nævner noget om, at det skulle dreje sig om miniaturer. Når alt kommer til alt måler Langes ufuldendte oliemaleri kun 34,6 cm x 29 cm, altså ikke meget mere end en moderne grammofonplade, og da Mozart skriver, at han i samme pakke sender partituret til „Idomeneo“ samt to klaversonater, er der vel intet, der taler imod, at postvæsenet på den tid kunne have transporteret en pakke af det format fra Wien til Salzburg.

Et andet brev, der omtaler både et portræt og Joseph Lange, stammer fra Mozarts rejse til Leipzig og Berlin i foråret 1789. Den 16. april skriver Mozart til Constanze fra Dresden: „Jeg ville gerne vide ... om Langerne kommer en

gang imellem? Om der stadig bliver arbejdet på portrættet?" Arthur Schurig mener i sin „Konstanze Mozart. Briefe/Aufzeichnungen, Dokumente 1782-1842" (Dresden 1922), at Mozart hentyder til Leonard Posch's anden medaljon, men i og med at Mozart nævner svogeren og portrættet i samme åndedrag ligger det vel nærmere at antage, at han hentyder til et af dennes arbejder.

Et tredje bud på en datering er simpelthen baseret på Mozarts udseende på maleriet. I følge denne teori skulle billedet være malet i Mozarts dødsår 1791, fordi han skulle se dødsmerket ud, og forklaringen på, at Lange ikke gjorde det færdigt, skulle i så fald være, at Mozart døde, mens arbejdet stod på, og at Lange derfor lagde det til side i ufuldendt skikkelse. Dette forekommer dog at være et svagt argument for ikke at gøre billedet færdigt, især fordi der senere var forhandlinger mellem Constanze og svogeren om at lave en række posthume malerier for forlaget Breitkopf & Härtel, men billedet forestiller dog uomtvisteligt en ældre Mozart.

Det ufuldendte oliemaleris videre skæbne kendes kun sporadisk. I følge Deutsch var maleriet stadig i Langes eje i 1812, men overgik omkring 1825 til Constanze. Under alle omstændigheder var det i hendes besiddelse i sommeren 1829, da hun fik besøg af den engelske musikforlægger Vincent Novello og dennes hustru Mary, der i deres dagbøger fortæller, at Constanze anså Langes portræt for at være det mest vellignende af hendes mand, og at hun opbevarede det i en trækasse. Mærkelig nok nævnes maleriet ikke i hendes testamente, hvor der ellers bl.a. omtales den danske maler Hans Hansens to portrætter af henholdsvis hende selv og af de to sønner, portrættet af hendes anden mand, den danske diplomat Georg Nikolaus Nissen samt della Croces familiebillede, men det vides med sikkerhed, at det gik i arv til Carl Mozart, ved hvis død det blev testamenteret til Mozarteum, der i dag har det udstillet i Mozarts fødehus i Salzburg.

Da Constanze i 1828 udgav Nissens store Mozartbiografi, som han ikke havde nået at fuldende selv, indeholdt den to stik af hende selv og af Mozart. Begge portrætter regnes for at være lavet efter Langes to kendte oliemalerier, og især Mozartportrættet har da også en påfaldende lighed med Langes ufuldendte maleri, selv om Mozart ikke er afbildet som siddende ved et klaver, men ser lige frem og ikke har det samme drømmende udtryk som på maleriet. Påklædningen og frisuren er dog den samme, og Constanze bekræftede da også over for Vincent Novello, at dette portræt var lavet efter Langes maleri,

W.A. Mozart. Ufuldendt oliemaleri af Joseph Lange. Ca. 1789.

W.A. Mozart. Litografi af Edvard Lehmann. 1848.

men Mary Novello noterede i sin dagbog, at hun fandt oliemaleriet meget smukkere end stikket, hvor munden og næsen var stærkt overdrevet.

Edvard Lehmanns litografi

I 1848 dukkede endnu et Mozartportræt op, der tilsyneladende var en kopi af Langes portræt. Denne gang drejede det sig om et litografi lavet af den danske portræt- og genremaler Edvard Lehmann (1815-1892). Litografiet, der nu findes i Det kongelige Biblioteks billedsamling, blev udgivet af musikforlaget Horneman & Erslev, og Lehmann havde tilsyneladende for egen regning tilføjet hænderne og det klaver, som Lange til Constanzes store fortrydelse aldrig gjorde færdigt. Det kunne selvfølgelig enhver kunstner have gjort, men det ejendommelige ved Lehmanns litografi var, at han ikke havde haft nogen som helst mulighed for at se Langes ufuldendte maleri, der i 1848 endnu ejedes af Carl Mozart. I 1952 gjorde musikhistorikeren Frits Eibe, der på det tidspunkt var tilknyttet Det kongelige Biblioteks musikafdeling, et forsøg på at løse mysteriet om forlægget for Lehmanns litografi i artiklen „Et dansk Mozart-

W.A. Mozart. Litografi efter Joseph Lange. I Georg Nikolaus Nissens Mozartbiografi Leipzig, 1828.

Det genfundne Mozartportræt, der var grundlaget for Lehmanns litografi. - Gengivet i farver på omslaget.

portræt og dets oprindelse" i tidsskriftet „Kulturminster“. Han kunne påvise, at Edvard Lehmann, selv om han havde været på studieophold i Italien 1842-44, ikke havde besøgt Carl Mozart, men Eibe fandt til gengæld i musikforlaget Horneman & Erslevs kopibog et brev til musikforlaget A. Cranz i Hamburg fra september 1848, hvori det bl.a. hedder: „ ... Medfølgende Mozart Portrait, lithographeret af Lehmann, kunne maaske interessere Dem. Det er tegnet efter et Original-Maleri, som afdøde Professor Weyse havde fået af Mozarts Enke, som Dem bekendt var 2den Gang gift med en Etatsraad Nissen. Det forekommer os, at intet af de eksisterende Portraiter saa smukt gengiver hans musikalske personlighed, at det derfor vel kunne fortjene større udbredelse ...“

Efter at have fundet frem til dette citat forsøgte Eibe at lokalisere det omtalte originalmaleri, der altså skulle have tilhørt først Constanze Mozart og derefter Weyse, men alle spor - Weyses boopgørelse, hans testamente og forespørgsler hos arvingerne efter Weyses plejesøn Ferd. Schaumburg Müller - endte blindt, så han måtte slutte med at konstatere, at „om hundred år er alting glemt“. Hvad Eibe ikke vidste var, at der var blevet afholdt en auktion over Weyses malerisamling den 5. april 1843. På denne auktion blev „original-

maleriet“, som det fremgår af billedets bagside, købt af skolemanden Martin Hammerich (1811-81). Denne blev i Weyses dødsår rektor på Borgerdydskolen og deltog aktivt i det nationalliberale kulturliv. Han prydede sine vægge med tidens bedste kunst og optrådte i det hele taget som skønånd. I hans hus samledes navne som digterne Carl Ploug og Christian Richardt, der blev hans svigersøn, og malerne Carl Bloch og Constantin Hansen (Constanze Mozarts gudsøn) og selv var han medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. Efter sin svigerfar arvede han godset Iselingen ved Vordingborg, hvor Mozartportrættet har hængt til et stykke ind i dette århundrede, og det er stadig i familiens eje.

Det genfundne Mozartportræt

Dette genfundne Mozartportræt, der er en pastel på pergament (26 x 33 cm), viser Mozart, der fantaserer på klaveret, præcis som Lange havde tænkt sig, og hovedet har da også en stærk lighed med det kendte portræt, blot forestiller det tilsyneladende en noget yngre Mozart - eller en lettere forskønnet udgave, men det drømmende udtryk er det samme. Hvem der har malet pastellen fremgår ikke. Den er ikke signeret, men en foreløbig undersøgelse på Statens Museum for Kunst har bekræftet, at pastellen er opspændt på sin originale ramme. Den ydre guldramme har i øvrigt en påfaldende lighed med rammen til Langes ufuldendte portræt, ligesom ophænget er af samme type.

En iøjnefaldende detalje er de mildt sagt ubehjælpelige hænder. Hvis man går ud fra den oplagte teori, at det er Joseph Lange selv, der har malet denne pastel som en art forstudie til oliemaleriet (Nissen nævner i sin biografi, at enken ejer flere malerier fra forskellige tidspunkter, der er påfaldende lig hinanden), har vi måske en meget jordbunden forklaring på, hvorfor Lange aldrig fuldførte dette, for sammenligner man med det fuldendte portræt af Constanze, er det påfaldende, at hun sidder med hænderne krampagtigt skjult i skødet. Skulle det mon ganske enkelt skyldes, at Lange ikke kunne have sin force i at male hænder? Ingen har jo nogensinde påstået, at han var en stor kunstner, selv om han har malet det mest vellignende portræt af Mozart. Men hvad enten det nu er Joseph Lange, der er ophavsmand til denne pastel, eller en helt anden, så er det heller ikke som kunstværk, at det har betydning, men kulturhistorisk, eftersom det uafviseligt har tilhørt først Constanze Mozart

(Nissen) og senere Weyse, hos hvem Edvard Lehmann har set det, da han tegnede sit kendte portræt af Weyse i 1830'erne.

Hvornår Constanze har foræret Weyse portrættet vides ikke, men bortset fra at de lærte hinanden at kende, mens Constanze og Nissen boede i København mellem 1810 og 1820, ved vi også fra et brev i Det kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling, at de fortsatte med at korrespondere efter at ægteparret Nissen havde forladt Danmark igen, og at Constanze nærrede stor beundring for Weyses geni, ligesom det fremgår af subscriptionslisten bag i Nissens Mozartbiografi, at Weyse havde bestilt et eksemplar, så indtil 1828, var de i hvert fald i forbindelse med hinanden og muligvis også senere.

At Constanze var rundhåndet med at uddele minder om sin berømte første ægtemand, ved man også fra adskillige fortilfælde. Således forærede hun den svenske diplomat Silverstolpe, som hun havde truffet i Wien i slutningen af 1700-tallet, et uvurderligt hæfte med Mozarts skitser til „Tryllefløjten“ og „La clemenza di Tito“, og af hendes bevarede korrespondance kan man se, at hun stod i venskabelig forbindelse til musiklæreren Friedrich Schwaan i Rostock, der fik de sidste nodeblade med Mozarts håndskrift, hun endnu havde tilbage, samt sider af den dagbog, som Mozart og Nannerl førte sammen i Salzburg. Et tilsvarende løsrevet blad, der befinder sig i Det kongelige Biblioteks Håndskriftsafdelling, var en gave fra Constanze til den danske teatermaler Troels Lund (1802-67), og under opholdet i København forærede enten hun eller Nissen ligeledes et af Mozarts egenhændige breve til Knud Lyhne Rahbek, et brev der også befinder sig i Håndskriftafdelingen. Selvom Constanze Mozarts ophold i København ikke har efterladt sig så mange spor, som man måske skulle have forventet, er der dog altså blevet nogle få minder om Mozart tilbage i København, og det genfundne Mozartportræt er en væsentlig tilføjelse til Mozartiana i Danmark.